

Полторак В.

розмежування Вольностей Війська Запорозького та Війська Донського в 40-ві роки XVIII ст.

У статті на основі опублікованих та архівних документів розглянуто процес розмежування Вольностей Війська Запорозького та Війська Донського в 40-х роках XVIII ст.; визначено, що необхідність установа кордону виявила діяльність представника запорозької старшини полковника Міуської паланки Василя Кишенського; з'ясовано, що, незважаючи на розмежування проблема “спірних земель” так і не була вирішена.

Poltorak V.

Delimitation of freedoms in Zaporozhian and Don Troops during 1740-s.

Basing on the published and archival data, the article describes the process of delimitation of freedoms in Zaporozhian Troops and Don Troops during 1740-s; it was determined that the urgent need for the border stipulated the activity of the representative of Zaporozhian Quarters – Vasil Kishensky, Colonel of Mius Palanka; it was established that, despite the dissociation, the problem of "disputable lands" had not been solved.

Про рибальство запорожців “з боку Кальміуської паланки й безкінечні чвари через це із донцями та кубанцями можна було б написати чимало сторінок, не менш цікавих, ніж оповідання Вальтера Скотта про рибальство на Солваї у Шотландії. Але де взяти мистецьке й красномовне перо цього натхненного барда?” - зазначав А. Скальковський у своїй роботі “Історії Нової Січі, або останнього Коша Запорозького” [11, с. 147]. Даний аспект запорозько-донського протистояння залишається й досі мало дослідженим, незважаючи на те, що став по суті переломним у міжкозацьких відносинах. Увагу російської адміністрації до питання необхідності розмежування територій запорожців і донців привернув міуський полковник Василь Кишенський. Однак про його діяльність, крім А. Скальковського, ніхто з подальших дослідників історії козацтва не згадує. Виявлені опубліковані та архівні джерела дозволяють вивчити це питання. Тому дана публікація, присвячена питанню розмежування вольностей Війська Запорозького та Війська Донського і з'ясуванню ролі в ньому полковника Василя

Кишенського.

На початку 1730-х рр. південно-західні землі донських козаків і східні території Запорожжя являли собою необжиті степи. У цих місцях не було сенсу установлювати точних кордонів через те, що мисливські і рибальські ватаги донських і запорозьких козаків не часто влаштовували тут, навіть, тимчасові стоянки. Після того, як до складу Російської імперії в 1737 р. увійшов Азов і узбережжя Азовського моря до р. Міус, донські козаки почали заселяти північне узбережжя Приазов'я [10, с.27]. Майже одночасно в цьому районі почали з'являтися і запорозькі козаки. У 1734 р. російський уряд, як відомо, дозволив їм заснувати Нову Січ і декларував повернення земель, якими вони володіли раніше. Через те запорозькі козаки пред'явили свої претензії на все північне узбережжя Азовського моря [7, с. 96]. При цьому вони посилалися на переказ, за яким нібито ще кошовий отаман Запорозького Війська Павлюк одержав від польського короля Стефана Баторія грамоту на володіння Приазов'ям “до самої ріки Дон, де ще за Прецлава Ланцкоронського козаки запорозькі свої зимівники мали” [5, с. 337-340].

Відносини між Запорозьким і Донським Військами внаслідок невизначеності кордону усе більш загострювалися. Піком протистояння стали події 1743 р., коли полковник прикордонної запорозької Міуської паланки Василь Кишенський разом з „пристойною командою”, почав зганяти донських рибалок з контрольованих ним земель у межиріччі Темерника та Берди. Крім усних загроз погроз, було застосовано силу. Більш того полковник відправився до столиці Війська Донського Черкаська, де почав закликати запорожців і “малоросійських людей”, які проживали на Дону під свій регімент [2, арк. 1 зв.]. Слід відзначити, що Запорозький Кіш не лише не протидіяв, а й підтримував подібні дії старшини, розраховуючи заохотити населення оселятися на прикордонних територіях Вольностей Війська Запорозького [7, с. 98]. Юридичною основою для подібної політики запорожців виступали як норми звичаєвого права (першість і давність появи їх на цих територіях порівняно з донцями), так і законодавчі акти Російської імперії (зокрема, грамоти, що гарантували Війську Запорозькому ті землі, якими вони

володіли до 1709 р.) [6,с.16-17]. Саме на останні посилався Василь Кишенський під час агітації населення на вулицях Черкаська. Незадоволена такими діями донська старшина на чолі з військовим отаманом Данилою Єфремовим арештувала міуського полковника, що в свою чергу викликало від Запорозького Коша запит до вищих інстанцій щодо правомірності подібних дій донців. Не маючи вагомих підстав до тривалого арешту В. Кишенського, Д. Єфремов змушений був відпустити полковника, але заборонив йому в'їзд до Черкаська.

Звільнений полковник поновив контроль над Міусом. В. Кишенський продовжував підтримувати запорожців, які ловили рибу на кубанській стороні Азовського моря і забороняли донським козакам займатися рибальством у північно-східному Приазов'ї. В зв'язку з цим скарги донської старшини на його дії відновились [2,арк. 4-4 зв.], а запорожцям почали заважати рибалити на “своїх” територіях. В серпні 1743 р. Запорозьке Військо направило в Сенат з полковником Іваном Прокоф'євим скаргу на образи з боку донських козаків і проханням “указом підтвердити”, щоб вони “козакам запорозьким по цій стороні Міуса рибу ловити не перешкоджали”. У вересні того ж року запорожці знов писали до Сенату про те, “що від Донського Війська чиняться їм, запорозьким козакам, значні образи, і з річок Кальміуса і Міуса і з інших місць..... рибальських“ донські козаки “їх низових козаків відганяють і тим досить тіснять” [10, с. 27].

Одночасно до Сенату надійшла скарга від Війська Донського про те, що донським козакам заподіяні “від запорозьких козаків приїжджих чималі образи, руйнування і грабунки і що вони ж, запорозькі козаки, вступають у річки і у морські коси й в інші місця, якими вони наперед цього не володіли, і надіслали в ті місця команду, причому між приїжджими в тамтешніх місцях людьми в сварках мають розправу, а інші, переїхавши, живуть на тій стороні моря” [10,с. 27].

З огляду на ескалацію конфлікту, що був спровокований, в тому числі і активними діями Василя Кишенського, уряд знайшов необхідним провести розмежування земель між Донським і Запорозьким Військами. У зв'язку з цим комендантові Аннінської фортеці бригадирові Вирубову царським указом 10 жовтня 1743 р. пропонувалося розмежувати військові вольності “за наявними

в них (козаків. – В.П.) письмовими документами“, якщо письмових документів не має, то врахувати традиції “з обох сторін старими“ і такими, що знані “старшиною і козаками” [8,с. 935-936]. Під час розмежування виявилось, що письмові документи відсутні, а спроби установити кордони “за доброю згодою” успіху не дають, а, навпаки, породжують нові сутички [3,с. 432-438]. Внаслідок цього Вирубов рапортував до Сенат, що він “розмежування вчинити неспроможний”, і просив звільнити його від даного обов'язку.

31 серпня 1744 р. розмежування володінь між військами Запорозьким і Донським було доручено генерал-лейтенанту фон Штофелю. З вересня 1745 р. йому допомагав у регулювання конфліктів підполковник Яків Більс. На початку 1746 р. розмежування земель було завершено. Указом Сенату від 30 квітня 1746 р. затверджувався кордон між Запорозьким і Донським Військами. Зокрема, в указі зазначалось: “Оскільки, як від Запорозького, так і від Донського військ на спірні місця, кому вони належать, ніяких письмових документів... не оголошено”, а на “сказках “від обох сторін старожилів, старшини і козаків спертися неможливо“, тому “щоб надалі в них запорожців з донськими козаками ніяких уже суперечок і сварок не відбувалося.....для того бути між ними, запорозькими і донськими козаками, ... річці Кальміусу кордоном, а від вершини її, прямою лінією навіть до колишньої 1714 р. Російської з Портою Оттоманською кордону, учинити пристойну межу” [9,с. 544-545].

За спогадами запорожців, після розмежування вони “своїми зимівниками доходилидо Кальміуса”, і там був, “вкопаний пень обгорілий для знання всякому своєї межі” [1,арк. 14, 14 зв., 15]. Однак запорожці та донці продовжували зазіхати на рибальство в Бердянській, Сійській затоках і інших місцях Азовського моря [11,с. 48].

Полковник Василь Кишенський, як такий, що спровокував конфлікт, був викликаний у м. Бахмут до спеціально створеної для розгляду запорозько-донських спірних питань слідчої комісії. Докладних відомостей про справу полковника не збереглося. Відомо лише, що 16 жовтня 1747 р. Бахмутська комісія після проведення слідства і через

відсутність позивача донського козака Олексія Каршина, який був відряджений до Кізляру, дозволила полковнику залишити Бахмут. За необхідністю Кишенський має знову з'явитися до слідчої комісії [4,с. 166], але сталося це чи ні, а також рішення комісії за позовом не відомі. Згодом Василь Кишенський, як депутат “із старшин гідних” від Війська Запорозького брав участь у роботі тієї ж комісії з з'ясування взаємних претензій польської адміністрації і запорозьких козаків у липні 1749 р. [3,с. 322-323].

Розмежування територій в 1746 р., не припинило суперечки між Донським і Запорозьким військами. Вже в грудні 1746 р. в Бахмутська комісія розглядала справу про знищення, за розпорядженням сина військового отамана старшини Степана Єфремова, рибальських куренів і зимівників, що належали запорожцям і знаходилися на Донській стороні біля Кальміуса. В березні 1747 р. урядом була розіслана спеціальна грамота “Про припинення усяких суперечок та сутичок між донськими і запорозькими козаками за прикордонні землі”, а 30 червня 1749 р. і 16 квітня 1751 р. – грамоти про вигнання з Кубанської сторони запорожців, які знаходились там для рибного лову, і про заборону їм в'їзду на ці території.

Подальші суперечки між сторонами визначалась взаємними територіальними претензіями на межиріччя Темерника та Берди, боротьбою за виключний контроль за колонізаційними потоками в прикордонних землях і риболовними угіддями південно-східного Приазов'я. Саме в руслі вирішення цих проблем тривали вони до 1775 р., коли Запорозька Січ була зруйнована, а ці спірні землі були остаточно закріплені за Військом Донським.

Таким чином, щоб припинити боротьбу за рибні лови і заселення північно-східного Приазов'я, в 40-х роках XVIII ст. російський уряд провів розмежування територій і установив кордон між Військом Запорозьким та Донським. Необхідність цього визначила діяльність діяльності представника запорозької старшини полковника Міуської паланки Василя Кишенського. Незважаючи на це проблема цих, так званих, “спірних земель” так і не була вирішена.

Література та джерела:

1. Центральний державний історичний архів в м.Києві (ЦДІАК). – Фонд 229. – Оп.1. –

О.з.№152.

2. ЦДІАК. – Фонд КМФ-9. – Оп.2. – О.з.№15.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – Т.1. – К., 1998. – 695 с.
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – Т.2. – К., 2000. – 748 с.
5. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – 539 с.
6. Грозовський І. Право Нової Січі (1734-1775). – Харків, 2000. – 108 с.
7. Пірко В. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел). – Донецьк, 2003. – 180 с.
8. Полное собрание законов Российской империи / Собр. 1-е. – С.Пб., 1830. – Т.ХІ.
9. Полное собрание законов Российской империи /Собр.1-е.–С.Пб., 1830.–Т. ХІІ.
10. Пронштейн А. История Дона в XVIII веке. – М., 1961. – 374 с.
11. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994. – 678 с.
12. Эварницкий Д. Источники для истории запорожских козаков. – Т.2. – Владимир, 1903.